

Endel Saar

7.

Neist, kes Pleesil sündinud-kasvanud

Kuidas hukkus Julius Oengo?

1941. a. suvel jõudis kaks aastat tagasi valla päästetud Teine maailmasõda järiega Eestimaale ja lõi segamini või hävitas hoopis ka paljude eesti perekondade elu. Kus sõda polnud otsest hävitustööd teinud, elati igapäevast maainimese elu edasi. Tehti heina, lüpsiti lehmi, lõigati vilja ja peksti reht.

Nii oli see ka Vasalemmas Kaldal talus. Rukkimaaria-päeva (15. august) järel sai talirukis lõigatud. Laupäeval, 23. augustil peksti reht. Pere-mehe August tegi selleks puhuks hea õlle. Pärast tööd pakuti seda rehelistele ja kõigile, kes tallu sisse astusid. Kuigi oli ärev aeg, kõigi meelel ja keelel sõiaudised, sai sellest laupäevaõhtust Kaldal toas külameeste mõnus olemine. Teiste hulgas oli ka Julius Oengo.

Õhtul astus sisse veel kaks Punaarmee ohvitseri. Eks neidki meelitanud külameeste jutusumin ja ringiliikuv õllekann. Sel ajal olid punaväed Tallinna ümber loonud koim tankitorjetooni. Kolmas tsoon käis iust läbi Vasalemma ja

seal oli ka väeosa staap. Ette oli nähtud kohalikke elanikke mitmesugustele kaitsetöödele kaasa tõmmata. See-pärast käisid ka Julius Oengo ja nende pere vanem tütar Illi Vasalemmas telefonivalves. Võimalik, et laupäeva õhtul Kaldale tulnud ohvitserid olid Juliusele tuttavad. Nagu hiliem kodustele räägitud, olevat Julius, kes valdas vabalt vene keelt ja tõlkis ka lasteiuete, ohvitseridele öelnud, et sakslased iuba Riisiperes, mis te enam ootate, pange relvad maha, ehk pääsete ise ka kergemalt. See iutt vihas-tanud üht ohvitseri kangesti ja viimane ähvardanud sa-mas Juliust, et sina see-i teistsugune teed siin vaenuliku propagandat ning sinuga tuleb asi kloorida.

Julius jõudnud laupäeva õhtul hilia koju. Isal olnud alati kombeks enne magama-heitmist teed tuua. Selgi õhtul palunud isa Lembet endale teed tuua. Nagu tütar nüüd meenutab, öelnud isa, et võib-olla, sa Lembe, tood mulle seda viimast korda. Pere heitis magama. Tütred

Illi ja Lembe magasid sel ööl pööningul.

Kella ühe-kahe ajal kuulsid pööningul magavad tüdrukud, kuidas oksad hakkasid ümberberringi ragisema ja nende maia sisse piirati. Üks sõdur sisenes majja ja nõudis, et isa riieuks ja tuleks koos nendega.

«... telefonitraadid olid ju ba enne läbi lõigatud. Isa viidi minema.» (L. Hiedeli intervjuust «Postimehele», mis ilmus 29. aprillil 1991.)

Teisel päeval lõuna ajal tõi üks kooliõpilane Valgmale sõna, et nende isa on venelaste iures Vasalemma lähedal Haapsalu maantee ääres metsas ja tahab saada kampsunit, sokke, suitsu. Ema koos vanema tütre Illiga läksid isale asi viima ja said temaga ka kokku.

Melanie Öngo iutustas nüüd, et abikaasa pidanud öö läbi kivi otsas istuma, magada pole teda lubatud. Valvesõdur lubanud isale asiad üle anda ja Julius saanud öelda:

«Mind viiakse Paldiskisse.»

Illi pakkunud isale raha, mille peale saanud vastuseks: «Ma ei vaia seda.»

Julius seisnud veoautokastis kahe püssimehe vahel nagu tõeline kuriategiia. Sealt saanud ta abikaasale visata veel Vasalemma kooli ja raamatukogu võtmed. Auto hakanud sõitma Ämari liivamägede suunas. See oli viimane hetk, mil ema ja tütar Juliust nägid. Ämari liivamäed Vasalemma lähistel on paik, kus punaväelased inimesi mõrvasid. Kas Julius Oengo eluküünal kustutati samas liivvaugu äärel, pole konkreet-selt teada, küll aga on see

tema hukkamise üks versioon.

Melanie Öngo rääkis, et Juliust olevat lapsepõlvest peale lummanud meri (eks sellest kõnele ka tema loomine) ja isa uskunud, et tema sureb kord uppumissurma. Olgu lisatud, et hukkamisaial oli Julius Oengo alles 40-aastane, seega veel üsna noor mees. Melanie lisas: «Kui isa surma viidi, polnud tal ühtki halli iust peas.»

Öngode peres teatakse tänaseni ukrainlasest sõjavangi Terenti Horkuni nime. Melanie Öngo mäletab, et sakslased jõudsid Vasalemma 1941. a. 27. augusti päeval. Punaväelased tegid taganemist ja hävitamistuhinas sama päeva varahommikul oma viimase kuriteo sealkandis — lasksid õhku Vasalemma silla. Hävitustöö jätkus Paldiskis.

Seal taheti tappa sõjaväe hobuseid. Terenti Horkun, vaimult maapoiss, läinud hobuseid päästma. Nii iäänud ta laevast maha ja sattunud sakslaste kätte vang. Hiliem antud vang ühte tallu tööle. Seal rääkinud Horkun, et ta näinud viimasel päeval Paldiskis, kuidas inimesi vagunitesse aetud, need suletud ja siis merre lükatud. See teade jõudis Öngodeni alles paar aastat tagasi Rootsist, kuhu selle pere rahvas, kus sõjavang sulaseks oli, 1944. a. suvel läks. Kas see iutt päriselt õige on ja kas Julius Oengo nende õnnetute hulgas oli, ei oska ega tea keegi täpselt tõendada. Vaguneid olevat küll merre aetud, kas seal aga ka vangid sees olid, pole kindel.

Igal juhul uhtunud meri pärast sakslaste sissetulekut Paldiski ümbruses hulk aega laipu välia. Sakslased näidanud neid kohalikele inimestele omaste äratundmiseks. Vaatamas käisid ka Julius Oengo tütred, isa põrmu nad sealt aga ei leidnud. Kuna Julius oli ise kodustele viimasel hetkel öelda jõudnud, et ta viiakse Paldiskisse, võib iuhumit vagunitega pidada Juliuse hukkamise teiseks versiooniks (mida aga samuti ei saa mingi konkreetse asialooga kinnitada).

Algul püsis veel kolmaski versioon — mingil moel Venemaale sattumine. Melanie Öngo, nagu paljud tema saatusekaaslased Eestimaal, ootas pärast sõda pikki aastaid oma mehe tagasitulekut. Nüüd on aeg selle lootusesädeme iuba ammu kustutanud.

Lembe Hiedel rääkis, et ta on julgeolekust pöördunud isa saatuse kohta andmeid saada. Vastuseks öeldud, et neil ei ole antud isiku kohta mingit informatsiooni. Kuigi selle organisatsiooni puhul ei või alati kindel olla, millal tõtt

räägitakse, millal seda variat-akse, kaldun isiklikult arva-ma, et Julius Oengo kohta pole julgeoleku arhiivides tõesti midagi. Sõjalukukorras, eriti okupeeritud territooriumil, on väeüksusel piiramatul võim. Nii oli see ka neil saatustlikel augustipäevil Vasalemmas asunud väeosal. Keegi kohalik mees iulges nende ohvitseridele öelda midagi ebameeldivat, pealegi rääkida relvade mahapane-kust. Seda peeti nii suureks kuriteoks, et inimese teise ilma saatmiseks piisas komandöri(de) otsusest. Vaevalt et sõjalukukorras selle kohta mingit paberitki tehti. Polnud Julius Oengo ainuke niisugune «teadmata kadunu».

Kõigis teatmeteostes on Julius Oengo kohta öeldud päris ühtemoodi:

«Sõja olukorras jäi teadmata kadunuks 25. VIII 1941.» (EKBL, Tln, 1975, lk. 254.)

Seda poolikut tõde teadis ja uskus Eestimaa avalikkus aastakümneid. Kuigi omastel oli selge, mis selle «teadmata» taga peitus, ei küsinud neilt iieti keegi. Ja nii tuli aastakümneid elada ülekohtusel põhimõttel: kui tahad rahu, siis vaiki.

Melanie Öngo nägi oma meest viimast korda 24. augustil ja on pea 50 aastat pidanud seda kuupäeva abikaasa hukkamise päevaks. Teatmeteostes aga on märgitud 25. kuupäeva. Küsisin tol maiõhtul omastelt, miks see kuupäev erineb. Äkki on kusa-gil arhiivides teised and-med?

Ema palus välia tuua Illi päeviku, kes pidas seda ka neil ärevail augustipäevil 1941. Päevik leiti üsna kiiresti ja samas selgub ka õige kuupäev — 24. august.

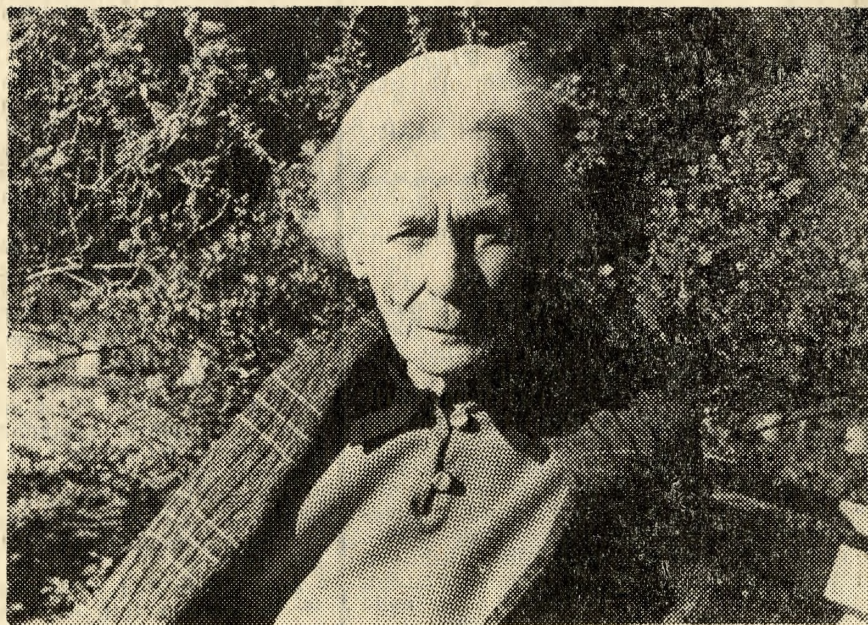
Lembe Hiedel:

«Minule oli kuidagi nii meelde iäänud, et see pühapäev, kui isa viimati nähti, oli 25. august. Minu käest on küsitud teatmeteoste iooks kuupäeva ja olen kõigile öelnud kahekümne viienda. Pean kohe Oskar Kruusile helistama ja nüüd õige kuupäeva ütleva.»

Kuhu siis iai see Pleesilt välia kasvanud kirjamees? Hukkus ta metsas või meres? Arutelu võttis tol õhtul kindlasõnaliselt kokku Melanie Öngo:

«Need kõik on iutud. Kuid ma ei tea, kuhu mu mees iai ja kuhu ma võiksin talle lilleõie viia.»

Selge on üks. Julius Oengo viisid öösel kodust minema venelastest punaväelased ja hakkasid ta. Sest nende iooks ei maksnud inimese, pealegi ühe eestlase elu mit-te midagi.

Nüüd on Melanie Öngo 86-aastane ja poolsada aastat oma elust lesk olnud.